

STAROŻYTNA GRECJA

■ POCZĄTKI CYWILIZACJI GRECKIEJ

Najstarsza cywilizacja świata greckiego rozwinęła się na Krecie. Symbolem tej cywilizacji jest wspinały pałac w Knossos. Do najbardziej znanych osiągnięć cywilizacji minojskiej, nazwanej tak od imienia mitycznego władcy Krety – Minosa, należą monumentalne budowle, malowidła oraz pismo linearne typu B. Dorobek ten częściowo przejęli greccy Achajowie, którzy w XV w. p.n.e. podbili Kretę. Wzniesli oni na terenie Grecji potężne twierdze, m.in. w Mykenach oraz Tirynsie. Świat mykeński upadł w XIII–XII w. p.n.e. W następnych stuleciach, nazywanych „wiekami ciemnymi”, w zapomnienie odeszło wiele osiągnięć tej cywilizacji, w tym znajomość pisma. W Grecji doszło wówczas również do wielkich migracji ludności. W efekcie Grecy zasiedlili wyspy Morza Egejskiego oraz zachodnie wybrzeże Azji Mniejszej.

Swoje ostateczne siedziby w basenie Morza Śródziemnego Grecy zajęli w okresie archaicznym (VIII–VI w. p.n.e.). Był to czas zasadniczych przemian społecznych, gospodarczych i politycznych na tych obszarach. W wyniku wielkiej kolonizacji Grecy osiedlili się w Italii, na Sycylii, a także we Francji i w Hiszpanii oraz na północy Afryki. Wykształciła się specyficzna forma organizacji społeczeństwa i państwa, zwana *polis*. Mieszkający w rozmaitych częściach świata Grecy mimo dzielących ich różnic mieli poczucie wspólnoty – m.in. dzięki jednemu językowi, wierze w tych samych bogów oraz podobnemu stylowi życia. Większość *poleis* miała zbliżoną strukturę społeczną. Żyli w nich pełnoprawni obywatele, niewolnicy oraz ludzie wolni, ale nieposiadający praw

politycznych. U podstaw ustroju politycznego leżała zasada wspólnego decydowania przez obywateli o najważniejszych sprawach. W *poleis*, w których jedynie część rodowitych mieszkańców miała prawa obywatelskie, panował ustrój oligarchiczny (jak w Sparcie). Tam, gdzie ogół obywateli cieszył się pełnią praw politycznych, istniał ustrój demokratyczny (m.in. w Atenach).

Punkt zwrotny w dziejach Grecji stanowiły wojny perskie. Dzięki zwycięstwom nad najeźdźcami pod Maratonem, Salaminą oraz Platejami Grecy obronili swoją suwerenność, co umożliwiło rozkwit ich cywilizacji w okresie klasycznym.

Wazy dipylonkie były stawiane na grobach zmarłych. Pełniły funkcję steli nagrobnej. Nie miały dna. Składano w nich bowiem ofiary, które były przeznaczone dla bóstw podziemnych. Nazwa naczyni pochodzi od Bramy Dipylonkiej w Atenach, znajdującej się w pobliżu nekropolii, na terenie której odkryto wiele podobnych waz.

■ naczynie ceramiczne, Grecja, VIII w. p.n.e.

■ USTRÓJ POLITYCZNY GRECKICH POLEIS

W IV w. p.n.e. największymi potęgami greckiego świata były Sparta i Ateny. Spartanie słynęli jako najlepsi w Grecji żołnierze. Na ich potrzeby pracowali niewolni heloci. W skład państwa spartańskiego wchodziły również osady wolnych, ale pozbawionych praw politycznych periojków. Na czele *polis* stali dwaj królowie, geruzja oraz pięciu eforów.

Odmienny typ państwa reprezentowały w okresie klasycznym Ateny. Od czasu reform Klejstenesa (508/507 r. p.n.e.) rozwijała się tam demokracja. Społeczeństwo składało się z pełnoprawnych obywateli, osiadłych na stałe cudzoziemców (metoijków) oraz niewolników. Najwyższa władza należała do zgromadzenia ludowego, zbierającego się kilka razy w miesiącu. Jego decyzje wykonywali wyłaniany na ogół w losowaniu urzędnicy.

Najczęściej wyznaczano ich na rok i poddawano ścisłej kontroli.

Największy rozkwit demokracji ateńskiej przypadł na czasy Peryklesa. Na Akropolu wzniesiono wówczas monumentalne budowle (Partenon, Propyleje, Erechtejon, świątynię Nike Apteros). Ateny stały się intelektualną stolicą greckiego świata. Działali w nich najwybitniejsi dramaturzy (Ajschylos, Sofokles, Eurypides), wystawiano komedie (Arystofanes), rozwijała się filozofia (Sokrates, Platon, Arystoteles) oraz retoryka (Demostenes, Ajschines). W V w. p.n.e. Ateny stanowiły potęgę polityczną. Straciły znaczenie dopiero w wyniku przegranej wojny ze Spartą (wojna peloponeska – 431–404 r. p.n.e.). Zachowały jednak najważniejszą pozycję w dziedzinie kultury.

■ POTĘGA MACEDONII I EPOKA HELLENIZMU

W IV w. p.n.e. konflikty między państwami greckimi i wzrost potęgi Macedonii za panowania Filipa II przyczyniły się do zmian na mapie politycznej Grecji. Zwycięstwo tego władcy pod Cheroneją (338 r. p.n.e.) zainicjowało okres zależności Grecji od młodego mocarstwa macedońskiego. Po nagłej śmierci Filipa jego następcą, Aleksander Wielki, rozpoczął wyprawę przeciwko Persji. Rozgromił wojska perskie w trzech wielkich bitwach (nad rzeką Granikos w 334 r. p.n.e., pod Issos w 333 r. p.n.e. i pod Gaugamelą w 331 r. p.n.e.). Został wówczas władcą największego imperium w dotychczasowych dziejach świata.

Po przedwczesnej śmierci Aleksandra Wielkiego w 323 r. p.n.e. rozpoczęła się epoka hellenizmu. Zacięte walki między następcami władcy doprowadziły do podziału świata hellenistycznego na trzy najważniejsze monarchie: Ptolemeusza w Egipcie, Antygonidów w Macedonii oraz Seleukidów na ziemiach wschodnich. Na terenach

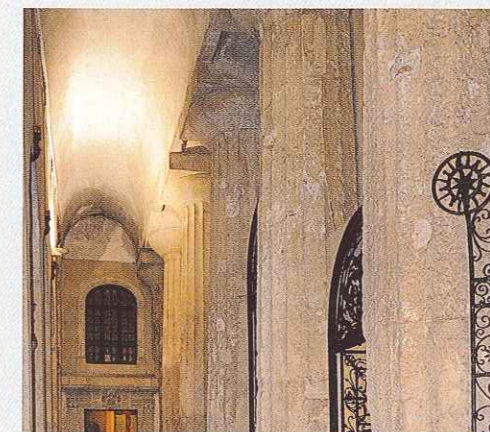
podbitych przez Aleksandra doszło do zakrojonej na ogromną skalę ekspansji Greków i ich kultury. Powstało kilkaset nowych miast greckich, a w nich charakterystyczne dla świata *poleis* budowle oraz instytucje: gimnazjony, teatry, rady. Głównymi ośrodkami kultury były stolice władców: Aleksandria Ptolemeusza, Antiochia Seleukidów, a później także Pergamon Attalidów. Ogromne znaczenie dla rozwoju nauki miały Biblioteka Aleksandryjska i Muzeum.

Ateny zachowały dawną pozycję ośrodka myśli filozoficznej. Kolejne pokolenia myślicieli kontynuowały tradycje Akademii oraz Liceum. Wśród nowych kierunków filozoficznych szczególną popularnością cieszył się stoicyzm.

Trwały wkład hellenizmu w rozwój cywilizacji europejskiej stanowiły osiągnięcia naukowe z zakresu matematyki, fizyki, astronomii oraz geografii (Archimedes, Eratostenes, Euklides).

■ DZIEDZICTWO STAROŻYTNEJ GRECJI

Starożytni Grecy wywarli wielki wpływ na dzieje Europy. Historia literatury europejskiej rozpoczyna się od *Iliady* i *Odysei* Homera. Podwaliny pod rozwój filozofii europejskiej położyli myśliciele jońscy, Sokrates, Platon i Arystoteles. Grekom zawdzięczamy również kanon klasycznego piękna, naśladowane przez wieki formy architektury, wzory poezji oraz postawy obywatelskiej, a nawet model państwa. We współczesnym świecie nawiązuje się do stworzonych przez Greków demokratycznych ideałów wolności i równości oraz modelu otwartego społeczeństwa obywatelskiego. Z języka greckiego pochodzi wiele stosowanych do dziś pojęć (m.in. „filozofia”, „poezja”, „historia”, „demokracja”, „apteka”, „alfabet”, „bakteria”, „polityka”, „dieta”). Nie bez przyczyny XIX-wieczny poeta angielski Percy Shelley pisał: *Wszyscy jesteśmy Grekami, albowiem nasza literatura, nasze prawa, nasza sztuka mają swoje korzenie w starożytnej Grecji.*

Kościół Duomo w Syrakuzach na Sycylii z XVI w. Budowniczości kościoła Duomo wzniesionego w Syrakuzach na Sycylii wykorzystali konstrukcję świątyni Ateny z początku V w. p.n.e.

■ fotografia współczesna, Sycylia

Ćwiczenia podsumowujące

1. Wymień osiągnięcia Greków, które wywarły szczególny wpływ na rozwój cywilizacji europejskiej.
2. Wyjaśnij, na czym polega epokowe znaczenie bitew pod Maratonem i Termopilami.
3. Wytłumacz, dlaczego Greków nazwano pierwszym w dziejach „ludem politycznym”.
4. Przedstaw rolę Aten i Sparty w dziejach starożytnej Grecji.
5. Omów główne osiągnięcia Hellenów w dziedzinie polityki.
6. Porównaj dokonania Filipa II i Aleksandra Wielkiego.
7. Podaj przykłady słów pochodzenia greckiego funkcjonujących w języku polskim.

CUDZOZIEMCY W ATENACH

Obecność cudzoziemców nie pozostawała niezauważona przez obywateli *polis*. Do faktu tego nawiązuje dialog posłanki bogów Iris z Pisthetajrosem, zamieszczony w komedii Arystofanesa *Ptaki*.

Pejsthetajros: Ty, gdzie lecisz? Zatrzymaj się, stańże spokojnie tutaj! Stój, dokąd tak pędzisz? Ktoś ty? Skąd lecisz? Rozkazuję mówić!
Iris: Jestem posłanką olimpijskich bogów.
Pejsthetajros: A imię? Żagiel czy Czapka-niewidka?
Iris: Jam Iris szybka.
Pejsthetajros: Okręt policyjny?
Iris: Co to za okręt?
Pejsthetajros: Niech któryś z jastrzębi podleci do niej i złapie.
Iris: Mnie złapie?!
Cóż to za pomysł!
Pejsthetajros: Oj, źle z tobą będzie.
Iris: To niebawem!
Pejsthetajros: A przez którą bramę wleciałaś w obręb murów, ty zbrodniarko?
Iris: Przez którą bramę? Nie zauważyłam.

Pejsthetajros: Słyszysz? Ośmiela się jeszcze żartować!
 Czy się zwróciłaś do kawek-strażniczek? A masz pieczętkę od bocianów?
Iris: Jaką?
Pejsthetajros: Nie masz?
Iris: Tyś zdrowy?
Pejsthetajros: I nawet przepustki nie dał ci żaden z ptasich oficerów?
Iris: Mój drogi, nikt mi niczego nie dawał.
Pejsthetajros: I tak ukradkiem sobie przelatujesz przez cudze miasto, przez Chaos, powietrze?
Iris: Jaką bogowie mają latać drogą?
Pejsthetajros: Nie wiem, na Zeusa. Nie tą w każdym razie.
 Zbrodnię popełniasz. Czy nie wiesz, że za to, jeżeli ma być sprawiedliwość, winnaś – Pierwsza wśród Iryd – ponieść karę śmierci?

Źródło: Arystofanes, *Ptaki*, tłum. J. Ławińska-Tyszkowska, Warszawa 2003, s. 71–73.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, kim była wymieniona w tekście Iris. Podaj imię innego bóstwa greckiego pełniącego podobne funkcje.
2. Odpowiedz, jaką sytuację przedstawia w metaforyczny sposób scena z *Ptaków*.

NIEWOLNICTWO W GRECJI

Arystoteles opisał w *Polityce*, w jaki sposób w starożytnej Grecji postrzegano niewolnictwo.

Jak do określonych kunsztów niezbędne są właściwe narzędzia, jeśli dzieło ma być odpowiednio wykonane i wykończony, tak i do gospodarstwa domowego. Z narzędzi jedne są martwe, inne żywe. Tak na przykład dla sternika ster jest narzędziem martwym, jego zaś następca narzędziem żywym. Pomocnik bowiem stanowi rodzaj narzędzia przy wykonywaniu pracy. Odpowiednio do tego także i w gospodarstwie

domowym rzeczy, jakie się posiada, są narzędziem do życia. Posiadłość jest sumą takich narzędzi, a niewolnik żywą własnością. Jest zaś narzędziem ponad narzędzia każdy sługa. [...] Gdyby tak czółenka tkackie same tkwały, a pałeczki do kitary same grały, to ani budowniczo- wie nie potrzebowałiby pomocników, ani panowie niewolników.

Źródło: Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2005, s. 29.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Omów stosunek Arystotelesa do niewolnictwa.
2. Wymień warunki, które – zdaniem Arystotelesa – powinny zostać spełnione, aby można się było obejść bez niewolników.

ZAŁOŻENIE KOLONII

Jedną z przyczyn kolonizacji greckiej były klęski naturalne. Aby uchronić mieszkańców *polis* od zagłady, decydowano się na poszukiwanie nowych terenów nadających się do zamieszkania.

[...] przez siedem lat nie padał deszcz na Terze; w ciągu nich uschły wszystkie drzewa na wyspie oprócz jednego. Gdy zatem Terejczycy zapytali [wyroczni delfickiej – przyp. red.], co począć, doradziła im Pytia założenie nowej osady w Libii. [...] wysłali [Terejczycy – przyp. red.] posłów na Kretę dla zbadania, czy któryś z Kretczyków albo osiadłych tam cudzoziemców dotarł już kiedyś do Libii. Posłańcy [...] doszli do miasta Itanos; tam spotkali się z pewnym farbierzem purpury, imieniem Korobios, który opowiedział im, że [...] dotarł do Libii, a mianowicie na wyspę Platea. Tego człowieka wynajęli sobie i zwieźli na Terę. I stąd popłynęli naprzód wywiadowcy w niewielkiej liczbie. Gdy Korobios wskazał im drogę do tej wyspy Platea, zostawili

go tam ze środkami do życia na pewną ilość miesięcy, a sami czym prędzej odjechali, aby oznajmić o tej wyspie Terejczykom [...]. Terejczycy [...] wrócili na Terę i donieśli, że na wybrzeżu Libii obsadzili pewną wyspę jako miejsce dla nowej osady. Mieszkańcy Tery powzięli więc uchwałę, żeby z każdej dwójki braci wysłać tam jednego wybranego losem, a nadto ojców rodzin ze wszystkich gmin, których było siedem, ich wodzem i królem miał być Battos. [...] Następnie wyprawili Terejczycy Battosa z dwoma pięćdziesięciowieśnikami. Ci popłynęli do Libii, ponieważ jednak nie wiedzieli, co mają dalej czynić, powrócili na Terę. Lecz Terejczycy zarzucili pociągami zbliżających się do brzegu i nie pozwolili im wylądować, tylko kazali odpłynąć z powrotem.

Źródło: Herodot, *Dzieje*, tłum. S. Hammer, Warszawa 1959, s. 328–331.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień działania, które Grecy podjęli przed wysłaniem kolonistów do Libii.
2. Wyjaśnij, dlaczego uczestników wyprawy wybierano losowo spośród członków rodzin mających dwóch synów.

REFORMY SOLONA

Arystoteles przedstawił w *Polityce* zmiany społeczne, prawne oraz ekonomiczne, które Solon wprowadził w ustroju ateńskim w VI w. p.n.e.

W tego rodzaju ustroju politycznym większość znajdowała się w niewoli nielicznych bogaczy [arystokracji – przyp. red.] i lud wystąpił w końcu przeciwko możnym. Walka była zacięta i przez długi czas spierające się strony wstępowały przeciwko sobie, aż w końcu wspólnie wybrano na rozjemcę i archonta Solona, zleciwszy mu równocześnie zadanie reformy ustroju. [...] Ze względu na pochodzenie i sławę zaliczał się Solon do pierwszych w państwie, ale jeżeli chodzi

o majątek i zajęcia, jakim się oddawał, należał do średniej warstwy [...]. Objąwszy władzę w państwie, przeprowadził Solon uwolnienie ludu zarówno w danej chwili, jak i na przyszłość, zabronił bowiem udzielać pożyczki pod zastaw osoby pożyczającego, a nadto zniósł długi zarówno prywatne, jak i publiczne; nazywając to strząśnięciem ciężarów. [...] Zreformował też Solon ustrój państwa i ustanowił nowe prawa.

Źródło: Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*, tłum. L. Piotrowicz, opr. R. Kulesza, Warszawa 2001, s. 697–699.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, dlaczego w Atenach zdecydowano się na przeprowadzenie reform.
2. Wymień skutki zmian wprowadzonych przez Solona.

POWSTANIE ZWIĄZKU MORSKIEGO

Tukidydes opisał w *Wojnie peloponeskiej* okoliczności, w jakich utworzono Związek Morski.

Buta jednak Pauzaniaś [wodza spartańskiego – przyp. red.] gniewała wszystkich Greków, a w niemałym stopniu także Jończyków i tych Hellenów, którzy zostali świeżo wyzwoleni spod jarzma perskiego. Przychodzili oni niejednokrotnie do Ateńczyków, prosząc, aby objęli nad nimi, jako pobratymcami, hegemonię, i położyli kres samowoli Pauzaniaś. Ateńczycy skwapliwie przyjęli ich propozycję, starali się nimi zająć i urządzić wszystko, jak mogli najlepiej [...]. Objąwszy w ten sposób hegemonię na życzenie sprzymierzeńców nienawidzących Pauzaniaś, Ateńczycy ustalili, które państwa mają dostarczyć

pieniędzy na wojnę z Persami, a które [dostarczą – przyp. red.] okręty. Powodem przez nich podawanym była chęć zniszczenia kraju perskiego i zemsta za to, co wycierpieli. Wtedy po raz pierwszy ustanowili Ateńczycy urząd hellenotamiów [urzędników skarbowych – przyp. red.], którzy przyjmowali daninę, tak bowiem nazwano podatek pieniężny. Pierwszą daninę ustalono w wysokości czterystu sześćdziesięciu talentów [1 talent to ok. 26 kg – przyp. red.]; kasa związkowa mieściła się na [wyspie – przyp. red.] Delos, a zebrania odbywały się w tamtejszej świątyni.

Źródło: Tukidydes, *Wojna peloponeska*, tłum. K. Kumaniecki, Wrocław 2004, s. 78–79.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień przyczyny powstania Związku Morskiego.
2. Przedstaw korzyści i zagrożenia dla *poleis* greckich wynikające z zawarcia sojuszu z Atenami.

METODY WALKI FILIPA II

Demostenes w jednej ze swoich mów przedstawił sposób prowadzenia walk przez armię macedońską.

Bez wątpienia w każdej dziedzinie życia dokonał się ogromny postęp [...]. Sądzę jednak, że nigdzie ten postęp nie był tak gwałtowny, a przeobrażenia tak głębokie, jak w sztuce wojennej. W tamtych czasach [...] Lacedemończycy, podobnie jak inni Grecy, w okresie czterech czy pięciu miesięcy najeżdżali zwykle kraj nieprzyjacielski i pustoszyli go okropnie przy pomocy ciężkozbrojnej piechoty i lżej uzbrojonych oddziałów armii obywatelskiej, po czym się wycofywali i wracali do swojego kraju. Mieli w sobie jakąś dawną rycerskość, a może raczej taką moralność polityczną, iż nigdy nie próbowali nikogo pieniędzmi przekupić dla zyskania doraźnych korzyści. Skutkiem tego wojna miała

charakter uczciwej i otwartej walki. Dzisiaj [...] o niczym już nie rozstrzygają regularne bitwy, a za większość klęsk winę ponoszą zdradcy. Słyszycie, że Filip torował sobie drogę w dowolnym kierunku nie przy pomocy falangi hoplitów, lecz przy pomocy armii złożonej z lekkozbrojnych, konnicy, łuczników, najemników i innych tego typu oddziałów, którą miał u boku. Z taką armią napada Filip na jakiś kraj osłabiony wewnętrznym rozstrojem, a nigdy nikt z obywateli, z powodu wzajemnej podejrzliwości, nie wychodzi w pole, by podjąć walkę w obronie ojczyzny; wtedy podprowadza on pod mury swe maszyny oblężnicze i rozpoczyna oblężenie. [...] w żadnej porze roku nie zawiesza operacji wojskowych.

Źródło: Demostenes, *Wybór mów*, tłum. i oprac. R. Turasiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 161–162.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Porównaj styl walki Greków i żołnierzy Filipa II. Odpowiedz, czyja taktyka dawała większe szanse na zwycięstwo.
2. Wymień działania pozamilitarne Macedończyków, które – zdaniem Demostenesa – decydowały o ich sukcesach.

ZMIANA OBYCZAJÓW DWORSKICH

Plutarch w żywocie Aleksandra Wielkiego opisał przejmowanie przez władcę macedońskiego wschodnich zwyczajów.

W stosunku do nie Hellenów w ogóle okazywał [Aleksander – przyp. red.] swą wyższość, zupełnie tak, jak człowiek najbardziej przekonany o swym pochodzeniu i synostwie boskim. [...] pomaszerował do kraju Partów. Tu [...] po raz pierwszy włożył na siebie strój obcokrajowców. I nie wiadomo, czy chciał tylko przystosować się do miejscowych obyczajów i zewnętrznych form życia, czy też próbował w ten sposób wprowadzić u swoich Macedończyków perski zwyczaj padania

przed królem na kolana, przyzwyczajając ich z wolna do zmiany etykiety dworskiej. Używał tego stroju początkowo tylko w rozmowach z ludźmi pochodzenia niehelleńskiego [...]. Później jednak zaczął się w nim pokazywać także publicznie i oficjalnie. Dla Macedończyków był to widok nieprzyjemny. Ale ponieważ żywili podziw dla innych jego cnót i męstwa, uważali, że trzeba mu w pewnych rzeczach pobyżać, jeśli go bawią lub zaspokajają jego próżność.

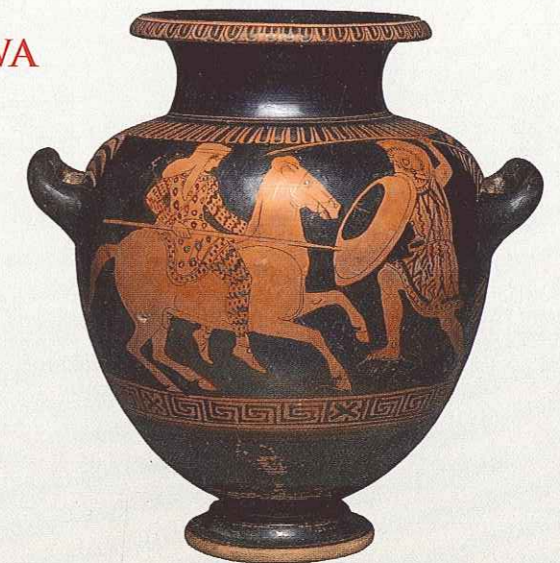
Źródło: Plutarch, *Żywoty sławnych mężów*, Aleksander, tłum. M. Brożek [w:] *Starożytność. Tematy lekcji do historii w szkole średniej*, oprac. G. Chomicki, S. Sprawski, Kraków 1999, s. 162–163.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, dlaczego władca Macedonii wprowadzał zmiany w obyczajach ludności.
2. Omów sposób, w jaki Aleksander Wielki przyzwyczajał Greków do zmian w etykiecie dworskiej.

WAZA CZERWONOFIGUROWA

Na wazie przedstawiono pojedynek hoplity z jeźdźcem perskim. Motyw ten często powtarzał się na zdobieniach antycznych naczyń.

? PRACA Z ILUSTRACJĄ

1. Porównaj wyposażenie hoplity i wojownika perskiego.
2. Wyjaśnij, dlaczego sceny ukazujące starcia hoplitów z Persami cieszyły się w V w. p.n.e. tak dużą popularnością.

FRYZ PANATENAJSKI

Fryz zdobiący Partenon przedstawia procesję panatenajską, organizowaną w najważniejsze święto ateńskie, upamiętniające narodziny bogini Ateny. Obchodzono je co roku. Raz na cztery lata odbywały się Wielkie Panatenaje. Oprócz obywateli Aten fryz ukazuje obserwujących procesję bogów.

? PRACA Z ILUSTRACJAMI

1. Wymień dary ofiarne składane przez uczestników procesji.
2. Omów stroje noszone przez Ateńczyków podczas uroczystości.
3. Wyjaśnij, dlaczego procesja panatenajska była najważniejszą uroczystością dla obywateli Aten.
4. Przytocz treść mitów greckich, których ważnym bohaterem był byk.